

KÖRKÉP, 2021

Deczki Sarolta – Vásári Melinda (szerk.): *Reáliák. A magyar próza jelene*

A *Reáliák* című tanulmánykötet, mint alcíme egyértelműsíti, a magyar prózairodalom jelenkori tendenciáiról igyekszik átfogó képet adni. A kötetben található írások eredetileg előadásként hangoztak el 2018. november 29–30-án az Irodalomtudományi Intézetben rendezett konferencián, s a szerkesztők, Deczki Sarolta és Vásári Melinda ezen előadásokból válogatva alakították ki a gyűjtemény koncepcióját, immár kifejezetten a magyar próza fejleményeire korlátozva, s négy tematikus tömbbe (*Regiszterek*, *Realizmusok*, *Terek*, *Határok*) rendezve a felvonultatott témákat. A cím kettős értelmű: egyszerre utal az irodalmi valóságábrázolás, társadalomkritikai irányultság iránti felfokozott, leginkább az utóbbi egy-másfél évtizedben látványossá vált értelmezői igényekre és az ezt problematizáló írói ajánlatokra, valamint a kötet „körkép” jellegére, hiszen a benne olvasható tanulmányok a magyar irodalmi szintér „valóságát”, az utóbbi években regisztrált poétikai-tematikusan elmozdulásait, meghatározó irányait igyekeznek tárgyilagosan, helyzetértékelési céllal bemutatni.

A *Regiszterek* elnevezésű egység első tanulmányát Szemes Botond jegyzi, aki Péterfy Gergely *Kitömött barbár* (2014) című műve alapján értelmezi a tudás fogalmának átalakulásait és az információátadás történetileg változó technikáit, megvilágítva a Kazinczy korát megelevenítő regény és a kortárs mediális környezet összefüggésrendszerét, a digitális bölcsészet módszertanát hívja segítségül az elemzéshez. A blokk „főszereplője” ezt követően Bartók Imre: *A kecske éve* (2015) című regény rövid elemzésével példázza a 2010-es évek prózájának „spekulatív mutációiról” szóló gondolatmenetét Nemes Z. Márió; Vidosa Eszter ugyancsak a stiláris, nyelvi, narratív és műfaji hibriditás témája kapcsán vizsgálja Bartók regénytrilógiáját (2013–15), meglehetősen részletesen; Bene Adrián pedig a szerző nagysikerű *Jerikó épül* (2018) című művét veszi szemügyre a referencialitás és reflexivitás kérdései mentén, hangot adva a Bartók szövegüniverzumának értékelését övező kritikai-esztétikai kételyeknek is. Míg Vidosa és Bene írása egy-egy szövegcsoporthoz/problémához fókuszáltan kínál kimerítő elemzést, Nemes Z. Márió lendületes tanulmánya keresztmetszet is: átfogó képet nyújt a poétikai hibridizáció és a spekulatív fikció történetiségéről, alakulásáról (részletes listáját adja például az utóbbi két évtized e csoportba sorolható magyar elbeszélő műveinek [31.]), az efféle szövegek kritikai megítéléséről, s figyelmet szentel a spekulatív-hibrid trend köre felépült „peremkánon” és alternatív intézményrendszer (kiadók, folyóiratok, műhelyek stb.) szerepének is.

A *Realizmusok* című blokkban ugyancsak négy tanulmányt olvashatunk. Faragó Kornélia az archiválással kapcsolatos recens elméletek nyomán elemzi Esterházy Péter *Javított kiadás* (2002) és Forgách András *Élő kötet nem marad*

REÁLIÁK
A magyar próza jelene

Kijárat Kiadó
Budapest, 2021
300 oldal, 3600 Ft

(2015) című műveit; hasonló kérdések foglalkoztatják Radics Viktóriát is, aki valamivel nagyobb merítéssel – Esterházy és Forgách mellett Nadas Péter és Zoltán Gábor egynévű munkájára is kitérve – az irodalmi dokumentarizmus kérdését, a dokumentumok, „ready-made” szövegek, valóságdarabok szépirodalomba dolgozását, poétikai transzformálását vizsgálja, részben irodalomtörténeti távlatok, részben narratológiai kihívások érzékeltetésével. Káli Anita az újabb szegénységirodalomként, deprivációs irodalomként és új realista prózaként is hivatkozott, általa szociografikusnak nevezett – főképp Barnás Ferenc, Borbély Szilárd, Kiss Tibor Noé és Szilasi László nevével fémjelvezhető – irodalmi vonulat vizsgálatának fogalmi kereteit vázolja fel nemzetközi szakirodalmi munkák és hazai értelmezések alapján. Bárány Tibor pedig három *Körkép*-antológia (1998, 2008, 2018) szövegeinek meghatározott markerek szerinti osztályozásával példázza a „realizmus” (olvasói viszonyulások alapján körvonalazható) jegyeinek jelenlétét és erősödő tendenciáját a kortárs prózában. Bárány nagyon tanulságos dolgozata azon tézisnek kíván érvényt szerezni, miszerint „a durva felbontású fogalmak [mint amilyen a ‘realista’ jelző kritikai kategóriája] alkalmazása az irodalomról szóló beszéd vagy általánosabban a műalkotások megismerésének és nyilvános értékelésének sajátos természetéből fakad. A »művészeti kategóriákat« arra használjuk, hogy néhány általános intuitív meggyőződés és normatív elköteleződés fényében analógiás alapon, az aktuális céljainknak megfelelően csoportosítsuk az újonnan elének kerülő műalkotásokat” (130.). A rendkívül szemléletes analitikus elemzés egyik legfőbb tanulsága a kortárs magyar próza tendenciáira nézve pedig az, hogy „az antológiák anyagában kötetről kötetre nagyobb szerepet játszik az *irodalmilag megformált személyesség* – legyen szó akár nyílt önéletrajziaságról, akár gyerek- és kamaszperspektíva utólagos megkonstruálásáról, akár az individuum jelenbeli benyomásainak, észleleteinek és tudati reflexiójának rögzítéséről, akár közvetlen valomásosságról” (139., kiemelés az eredetiben).¹

A kötet leginkább tágan, metaforikusan értelmezhető egységében (*Terek*) összesen hét dolgozat kapott helyet. Két tanulmány is foglalkozik Nadas Péter életművével: Darabos Enikó a *Világoló részleteket* (2017), Vásári Melinda pedig *Az élet sóját* (2016) tárgyalja részletesen. Széplaky Gerda az újabb magyar irodalomban jelen lévő betegségnarratívákat elemzi négy kortárs regény (Nadas Péter: *Saját halál*, 2004; Esterházy Péter: *Hasnyálmirigynapló*, 2016; Szív Ernő: *A Legionella-füzet*, 2017; Szilasi László: *Luther kutyái*, 2018) nyomán; Benedek Anna pedig – kapcsolódva a *Realizmusok*-blokk több tanulmányához is – a személyes emlékezet és az oral history szerepét hangsúlyozza az elmúlt évtized magyar prózairodalmában, a valóság/fikció egymásra rétegződésével kapcsolatos jelenkori olvasói stratégiák jelentőségét is érzékeltetve, a korábban szóba került szerzőkön túl több középgenerációs és fiatal prózaíró (Schein Gábor, Bartis Attila, Krusovszky Dénes, Mán-Várhegyi Réka, Juhász Tibor) műveire is kitérve.

A címében Lukács Györgyöt idéző, Krusovszky Dénes és Mán-Várhegyi Réka 2018-as regényeit összevető Szolláth Dávid-írás (*A kritikai realizmus jelentősége ma*) valóságos csemege az olvasónak. Az *Akik már nem leszünk sosem* és a *Mágneshegy* című regényeket téma-választásuk és társadalomkritikai attitűdjük okán egymás mellett elemző szöveg sokoldalúan fejti fel a Krusovszky- és Mán-Várhegyi-regény egybecsengő tétjeit – jelesen „a mai magyar középosztálybeli értelmiségi közeg realiztikus felépítésére irányuló” célképzeteket (208.) –, kritikus és szemléletes elemzését adva a két eltérő szerkezetű műben érvényesített poétikáknak, vállalt-elutasított értékrendszereknek. Hasonlóképp élvezettel olvastam Görfföl Balázs rövid értekezését, amely arra tesz kísérletet, hogy néhány pályakezdő prózaíró (Nemes Anna, Bakos Gyöngyi, Fodor Janka, Halász Rita, Harag Anita, Mucha

¹ Bárány Tibor tanulmányának szintén nagyon tanulságos és olvasmányos párdarabja a *Helikon* folyóirat „Realizmusok” című tematikus számában olvasható: Bárány Tibor, Realitáson innen és túl: Mi mindent feltételezünk irodalmi művekről, amikor „realistaként” osztályozzuk őket?, *Helikon*, 2021/2 (Realizmusok), 260–279.

Dorka, Szili M. Hanna) folyóirat-publikációin keresztül járja körül a kortárs magyar irodalom egy jellegzetes – kifejezetten pályakezdő nőszerzőkhöz kapcsolódó – vonulatát, melynek legmeghatározóbb dimenziója a realista novellaszövegekben megjelenő „privát tér” és „jelen idő” zártasága. Tanulmánya végén pedig a már említett *Akik már...* című Krusovszky-regényt is bevonja az értelmezésbe, olyan műként, amely bizonyos értelemben szembesít a kortárs magyar irodalom „magánéleti prózájának” két neuralgikus pontjával: a műtfeldolgozás és a társadalmi érzékenység artikulálhatóságának kérdésével (225.) Mind a Szolláth által alkalmazott kvázi-irodalomelméleti terminusok (integratív/dezintegratív – ál-integratív/ál-dezintegratív mű), mind a Görföl bevezette zsáner-kategória, a „magánéleti próza” plasztikusan írják le azon jelenségeket, amelyek – kétség sem fér hozzá – a legmeghatározóbb vonásai a mai magyar „fiatal” elbeszélő irodalomnak. A blokk utolsó dolgozatát Schäffer Anett jegyzi, aki az elsősorban költőként számon tartott Rakovszky Zsuzsa kétezres években indult prózai munkásságát mutatja be átfogóan.

A kötet utolsó egysége a *Határok* címet kapta, nem véletlenül, hiszen az itt helyet foglaló tanulmányok különböző határhelyzetek, határátlépések, határkonstrukciók – interkulturalitás, lokalitás, transznacionális mozgások, határon túli magyar irodalom stb. – felülvizsgálatára, új értelmezési keretbe emelésére adnak alkalmat. Dánél Mónika szintetizáló igényű tanulmánya a '89-es romániai rendszerváltás irodalmi emlékezetét vizsgálja számos román és magyar nyelvű regény (például Adrian Petrescu, Florina Ilis, Dragomán György, Papp Sándor Zsigmond, Tompa Andrea, Király Farkas, Vida Gábor, Láng Zsolt és mások műveinek) elemzésén keresztül a transznacionális irodalom komparatív perspektívájából, a nevelődési regény műfajhagyományát, a többnyelvűség-többszólamúság jelenségét és a szövegek nyomán érintkező román–magyar narratívák szerepét hangsúlyozva. Antal Balázs írása magyarországi (Kováts Judit, Csabai László) és erdélyi (Vida Gábor, Molnár Vilmos) szerzők műveiben vizsgálja a különböző lokális és regionális reprezentációk jelenlétét; Bányai Éva az apátlanság jelenségét középpontba állítva mutatja be az elmúlt két évtized erdélyi (és Erdélyről szóló) magyar regényeit; Szarvas Melinda dolgozata pedig a családregény műfajában érzékelhető poétikai-tematikus elmozdulásokat elemzi európai kitekintéssel, Péntek Orsolya *Dorka könyve* (2017) című művére fókuszálva.

Talán a rövid bemutatásból is kitűnik: a kötet anyaga rendkívül színes, s valóban reprezentatív körképét adja a magyar prózairodalom jelenkori mozgásainak, mind az elemzett szövegek, mind pedig a bemutatott (mondjuk így) irányzatok szempontjából. A felvonulatot szerzői neveket persze, mint minden „körkép” esetében, itt is lehetett volna ízlés szerint bővíteni. Ha már „a magyar próza jelenéről” van szó, egy ilyen tablóról minden bizonnyal nem hagyható le Grecsó Krisztián, Tóth Krisztina, Szvoren Edina,² Bereményi Géza és Háy János sem (s szívesen olvastam volna még elemzést, teszem azt, Térey János, Cserna-Szabó András, Bödőcs Tibor és Nádasdy Ádám prózájáról) – ugyanakkor mindez egyáltalán nem írható a szerkesztők számlájára, hiszen a „névsort” a kötet alapjául szolgáló konferencia előadásai határolták. A tanulmányok továbbá számos ponton párbeszédbe lépnek egymással – különösképp a *Realizmusok*- és a *Terek*-blokk írásai, de említhetjük a kötet címét, a „reáliákat” terminusként alkalmazó, sok-sok értelmezési irányt felvonultató, tág perspektívájú Dánél Mónika-írást vagy az összecsengő Nádasdy, Esterházy- és Bartók-elemzéseket –, lehetőséget teremtve ugyanazon szövegek más nézőpontból történő szemrevételezésére.

² Szvoren Edina „hiánya” kapcsán beszédes, hogy Szolláth Dávid idézett írása, anélkül, hogy indokoltnak tartaná bővebben kifejteni mindezt, mintegy mellékesen és magától értetődően utal a Mán-Várhegyi Réka korábbi írásait jellemző, „helyenként még tetten érhető szvorenes hang”-ra (209.) – ez is jelzi Szvoren írásmódjának és alkotásainak meghatározó szerepét a kortárs prózairodalomban.

Mindazonáltal jócskán megfogalmazhatók kritikák is a gyűjtemény egyes tanulmányaival, illetve a kötet egészével kapcsolatban. Előbbiekkel kezdem. A kötet egyik legjobb írásának vélem például Szemes Botond dolgozatát; ennek ellenére meg kell jegyez- nem, kevésbé találtam megvilágító erejűnek a *Kitömött barbár* (Péterfy Gergely) és az *Omerta* (Tompa Andrea) narrációját összevető és azt kétdimenziós felületen ábrázoló digi- tális bölcsészeti elemzést; hiszen a tanulmány itt egy olyan jellegzetességet igyekezett igazolni (az elbeszélői szövegek egymásba csúszását, szétszálazhatatlanságát, ha tetszik következetlenségét), amelyet egyfelől a regény kritikusai is pontosan érzékeltek, s amiről kicsivel odébb maga állapítja meg, hogy a mélystruktúra helyett „a felszínen létesített kapcsolatok”-ra irányuló olvasás mentén épp ez a fajta narráció illeszkedik a mű tétjeihez (23–27). Más esetekben minden bizonnyal nagyobb relevanciája van az efféle szóanalízisre épülő összehasonlításoknak, itt most én nem éreztem az ebben rejlő interpretációs potenciált. Nemes Z. Márió ugyancsak nagy ívű és széles távlatokat nyitó elemzésében leginkább azok a túlzó szóhasználatok zavartak – például a nyelvi-stiláris-műfaji hibridizációt bíráló kritikák idegenkedését „diszkriminatív retoriká”-nak (30.) bélyegző vagy Balassa Péter szövegirodalomra vonatkozó megállapításait („a textus maga a sztori”) „diktátum”-nak (35.) minősítő kiszólások –, amelyek ellenében hatnak a tanulmány (egyébként meggyőző) argumentációjának, aláásva az elemzés semlegességét, illetve a prózapoétikai hibridizáció elemzője helyett annak propagandistájaként láttatják a szerzőt. Faragó Kornélia írásával kapcsolatban több kifogásom is van: először is az volt a benyomásom, hogy a dolgozat voltaképp csak az archiválás különböző elméleti problémáit „illusztráló” szöveghelyek felvillantása céljából nyúlt az idézett Esterházy- és Forgách-regényhez, miközben azok tartalmára/témájára, kontextualizálására nem helyezett túl nagy hangsúlyt. Másfelől az „archivális próza” kérdéskörét tárgyalva mintha túltúnt is a regényekben szerepet játszó ügynökakták (mi tagadás, valóban igen sűrűn tárgyalt) problémájára szűkítette volna en bloc az archiválási gyakorlatok valamennyi lényeges aspektusát. (Bár könnyen lehet, hogy mindezt a dekonstrukciós, foucault-i ihletésű szakirodalmi háttér – jellegzetesen a hatalom, a nyelv és az egyéni/társas autonómia problémáira fókuszáló – kérdésirányai determinálták.) Illetve az is kérdésként merült fel bennem, hogy – jelentőségét nem alábecsülve – vajon mennyire tekinthető a magyar próza „jelenének” Esterházy Péter idén húszéves *Javított kiadása*.

Darabos Enikő hosszú *Világító részletek*-elemzését olvasva gyakran volt az az érzésem, hogy a szerző tulajdonképpen mentegeti Nadas művét a kritikák alól, illetve túlságosan is a könyvet ért bírálatok egyes megállapításaival vitatkozva alakítja ki gondolatmenetét.³ Emellett az is feltűnő az elemzésben, hogy a címbe emelt értelmező metaforát, mint kvázi-elméleti terminust (a *Világító részletek* „személyiségfizikáját”), egyes-egyedül Nadas szöveg- részleteiből véli kiolvasni és azok hosszas idézésével szándékozik alátámasztani, így aztán meglehetősen váratlanul hat, amikor a gondolatmenet utolsó harmadában (kissé ötletsze- rűen) Freud, Lacan és Žižek neve is előkerül. Széplaky Gerda betegségnarratívákat és Szarvas Melinda családregényeket elemző írásában hasonlóan elnagyolt léptékváltással találkozok az olvasó: mind a ketten amolyan paradigmaváltást körvonalaznak témájuk kapcsán a kortárs irodalomra nézvést – előbbi az irodalmi betegségstapasztalat „testivé” válását, utóbbi a családregények időcentrikusságától a tércentrikusság felé való ellépését –, holott mindezt egyfelől sok esetben maguk a szövegek sem támasztják alá, illetve kiterjed- tebb (például populáris irodalmi, műfajilag diverzifikáltabb) korpusz vizsgálata szüksé- geltetne efféle elmozdulások árnyaltabb bemutatásához. Végül Antal Balázs lokalitás-esz- széjére is szeretnék kitérni. Túl azon, hogy a szöveg végeredményben egyik felsorolt szer- ző művét sem hivatkozva vagy idézi, s csak futtában tárgyalja valamennyit, az irodalmi

³ Egy helyütt például, szó szerint értve Radnóti Sándor kritikájának „költői igazságszolgáltatás” megfogalmazását, a líra és próza különbségéről kezd beszélni Nadas kapcsán (152–153).

lokalitás/regionalitás, vidékiség/provincialitás kérdésének teljes félreértését látom abban, hogy a dolgozat „nem tud és nem is akar reflektálni” a lokális-regionális identitás témájához társított „átideologizált” fogalmakra („értéktudatosítás”, „értékőrzés”, „értékmentés”, „érték hagyományozás”), illetve meg szeretné tisztítani azt „az irodalom világán kívülről érkező” elvárásoktól és ideológiáktól (277). Ha valami, a regionális irodalom vizsgálata éppen nem „tisztítható” meg a művészet társadalmi-politikai aspektusaitól – az irodalom külpolitikájától –; a regionális irodalom vizsgálatának igazi tétjét, természetéből fakadóan, éppen ezen értékrendszerek kritikus felülvizsgálatában, s a szövegekben reprezentálódó, nyelvileg sokféleképp fölépíthető identitásképek értelmezésében vélem megragadhatónak.

Tanulmánykötetek esetében már-már szokványos, hogy a szövegek egyik-másikát szakadékok választják el egymástól színvonal tekintetében – ennek számos oka lehet, s ezzel nincs is semmi baj. Ugyanakkor a *Reáliák*at nem is a tanulmányok eltérő nyelvi csiszoltsága (vagy a felvonultatott témák sokfélesége) okán, sokkal inkább műfaji szempontból vélem széttartónak. A felettébb egységesnek tűnő kötetben mintha egymás mellé keveredtek volna kedvcsináló vagy elemző célzatú esszék, hosszas értelmezéssel megfajult recenziók, arányos és célra tartó műinterpretációk – de olvashatunk disszertációból származó elméleti bevezetőt és többéves nemzetközi kutatás eredményeit összefoglaló grandiózus nagy tanulmányt is. S ez nem is véletlen, hiszen a szövegek jelentős része (összesen 11 a 19-ből) ezekben a műfajokban látott napvilágot a kötet alapjául szolgáló konferenciát követően (vagy még azelőtt). Ha már itt tartunk, furcsálltam, hogy mindezt a kötet nem jelzi, csupán Szolláth Dávid és Dánél Mónika tanulmánya előtt szerepel a korábbi megjelenésre való utalás.

A kötet szerkesztettségével és a szöveggondozás minőségével általában meg voltam elégedve, pár apróságra azonban szeretném felhívni a figyelmet. Az egyes tanulmányok hivatkozási rendszere meglehetősen eltérő, illetve néha egy-egy szövegen belül is találunk következetlenségeket és apró malőröket (elírás, többszöri vagy formailag redundáns hivatkozás, hibás belső idézet, tipikus „” és »« problémák stb.), de még tolerálható mértékben. Bevett gyakorlat, hogy a tanulmány az *elemzett* műveket a főszövegben, rövidítéssel és oldalszámmal, a *szakirodalmi* munkákat pedig lábjegyzetben adja (a kötetben Darabos Enikő, Széplaky Gerda követi ezt a metódust) – talán érdemes lett volna így felépíteni a kötet egészét, egyetlen jegyzékben megjelenítve „a magyar próza (hipotetikus) jelenét” képező szövegkorpuszt, elkülönítve a lábjegyzetekben a hadba állított szekunder irodalomtól.⁴ (Ez különösképp az olyan tanulmányok esetében lett volna hasznos/tanulságos, mint Faragó Kornéliáé, ahol a szakirodalmi munkákból és a regényszövegekből származó idézetek kissé összefolynak.) Némi fölületességre utal továbbá, hogy a kötet hetedik tanulmánya több szerzőt (Kálmán C. György, Wolfgang Iser, Balassa Péter) említ, de nem hivatkozta őket, illetve „most elemzendő alkotások”-at (117.) ígér, holott – fogalomtisztázó írás lévén – elemzésre nem vállalkozik.

Hogy mit mondhatunk el a magyar próza jelenéről? Mivel tömörebb összegzést bajosán lehetne adni, újra Szolláth Dávidot idézem: „megvolt az áltörténelmi regények korszaka, vagy két generáció megírta a maga Kádár- (vagy Ceaușescu-) kori gyermek- és ifjúkorát, nagy pályát futottak be a huszadik századi kollektív emlékezet regényei, jelentek meg disztópiák és zsáner-hibridek, jöttek a hegyvidéki elit rajzai és a szegénységirodalom dolgozatai” (208.), amelyekhez aztán csatlakozott a humánértelmiség (új)realista kritikája és a fiatal magyar irodalom magánéleti prózája is. Hogy mi marad meg ebből, mi lesz új, innovatív vagy idejétmúlt tíz vagy húsz év múlva, arról már egy másik körkép fog tájékoztatást adni.

⁴ E módszerrel találkozunk a nemrégiben a Magvetőnél megjelent Kertész Imre tanulmánykötet esetében is, amely egyértelműen a kiadvány hasznára vált. Lásd: *Identitás, nyelv, trauma. Tanulmányok Kertész Imréről*, szerk. György Péter, Bp., Magvető, 2021.